

Elkarren oroiminez

“Josean Arbelaiz” Erretereria ipuin lehiaketa, herriko ipuinik onenari saria 2018. (Zauden lekuan zaudela III)

Miren Usabiaga Artola

Erretereria, 1997

Gerard Bartomeu eta bere biloba Monserrat, Madalena kalean barrenazihoazen silik, bakoitzabere bururapenetan murgilduta. Gazteak *aviri* begiratu zion zeharka; zahartuta antzeman zuen, Gipuzkoa aldean zeramatzaten egun apurrek ehun kiloko zama gaineratu izan baliote bezala. *Ezin dinagu egonaldia askoz ere gehiago luzatu! Ez zagon bere onenean! Ez dinat zalantzarik: avik Comarrugara itzuli behar din, lasaitasuna berreskuratu. Ahaztu beharko dinagu Pilareren kontu hori guztia.*

Aitonak pauso geldoak ematen zituen, emeki, bakoitza burutzeko egundoko esfortzua egin beharko balu bezala; tupustean geratu egin zen. Burua eskuinerantz biratu eta bertan zegoen tabernarantz zuzendu zuen begirada, arreta handiz.

- Monserrat, taberna horretan egona naun, gaztetan. “Leku-zar” izena zinan eta halaxe jarraitzen din. Baimena ematen zigutenean bertan jaten genizkinan sekulako kaxuela eta ogitartekoak. Leku berean zagon...

Montserratek ilusio-izpi antzekoa sumatu zion begietan; beharbada, garai bateko oroitzapen atseginek sortutako izpia izango zen. Kanean gora jarraitu zuen bikoteak, udaletxerantz. Beheko arkupetan kokatuta omen zegoen Erretereriako artxibategia, eta bertan, bila zebiltzan “Hospitalilloa” izandako eraikinaren inguruko informazioa topatuko zutelakoan zeuden.

Avik arreta handiz behatzen zuen guztia, garai bateko akorduak burura baletozkio bezala.

Ilustratzailea Xabier Pérez

- Makina bat aldiz ibilia naun plaza honetan, Montserrat: Pilare eta lagunekin paseoan, berriketan... — hasperen egin zuen — Ez dun asko aldatu; eraikinen bat edo beste berrituta zagon, baina askok eta askok bere horretan jarraitzen din.

Isiltasunaren ostean, udal-agiritegiko atea zeharkatu zuten, aitona aurretik zihoala.

- Bon dia! Gerard eta Montserrat Bartomeu gara, eta Ander Elissaltek hitzordua dugu — hasi zen aitona.
- Egun on, bai! Artxibategiko arduraduna zuen zain dago. Lehenengo atea da, ezkerretara... — erantzun zien sarrerako langileak.
- Moltes gràcies.

Arduradunarekin izan zuten elkarrizketak ez zuen luze jo. Urteak ziren herriko *hospitalilloa* desagertu zela eta bertako dokumentazio guztia artxibategian gordeta zegoela jakinarazi zien, baita garai hartako arduradun guztiak hilda zeudela ere: medikuak, zuzendariak... Ez zegoen bila zebiltzan Pilareren arrastorik.

Etsipena nagusitu zen aitona-bilobaren aurpegietan. Ander Elissaltek pentsakor begiratzen zion aurrean zuen bikoteari. Urrutitik etorriak ziren, baina ezin zien lagundu. Buruari bueltaka ari zitzaion, gogoetatsu.

Edonola ere, — jarraitu zuen handik pixka batera — bazen lekaike bat, Karitatearen alaba zena, *hospitalilloan* urte askoan lan egindakoa, beharbada bizirik jarraituko duena. Nola zen? —galdetu zion bere buruari artxibategian bilatzen zuen bitartean- Orain dela lau bat urte omenaldia jaso zuten herriko jaietan, Madalenetan, herriaren alde egindako guztia eskertzeko eta ... bai, hori da! Ahizpa Maria bertan zen.

- Ahizpa Maria? Bizirik ote dago? —galdetu zion Monserratek interes handiz.
- Ez dakit, baina hala bada, Hondarribiko Karmeldarren konbentuan biziko da, Jaizubia izeneko auzoan. Ez duzue galbiderik...

Ander Elissalti eskerrak eman ostean, autorantz zuzendu ziren, ziztu bizian, *galdutako* segundo bakoitza erdietsi nahiko balute bezala. Aitonak berezkoa zuen arintasuna eta ilusioa berreskuratua zituen; horri esker, bilobak arestian izandako mamuak zokoratzea jadetsi zuen.

Berriketan eman zuten Errenteriatik Hondarribirainoko bidea; avi ziur zegoen Ahizpa Mariak Pilareren gaineko argi izpiren bat emango ziela, garai hartan lekaikeek medikuek baino informazio eta agintze handiagoa zuten-eta.

Jauregi eder baten aurrean aparkatu zuen Monserratek automobila. *Argibideren bat topatuko ahal dinagu! Bestela, avik ez du etsi gaiztoa inolaz ere gaituko. Hala bedi!*

Bidexka estutik aurrera egin zuen avik. Ozta-ozta lortzen zuen bilobak jarraitzea, hainbestearainokoa zen bere abaila! Ezkil-hotsek hautsi zuten lekuari zerion lasaitasuna.

- Hil-kanpaiak ditun, Monserrat! -jakinarazi zion avik, pausoa makalduz.
- Nola dakizu? -harritu zen biloba.
- Leku guztietan berdinak ditun. Hemen norbait hil dun.

Ez zuten inor topatu bidean. Konbentuko ate guztiak itxita zeuden, beraz, aurrera jarraitzea erabaki zuten, elizarantz. Tenplua txikia zen eta berri berria ematen zuen. Atea zabaltzen saiatu baziren ere, hori ere hetsirik zegoen. Ahotsak entzun zituzten atzeko aldean, beraz, harantz zuzendu ziren. Kanposantu txikia zegoen elizaren atzeko paretari itsatsita. Bertan, hilobiaren inguruan lau lagun antzeman zituzten bizkarra emanda: errezuan ari zen apaiza, lekaime bat eta bi emakumezko.

Gerard Bartomeu eta Monserrat mantso, txintik ere esan gabe, abiatu ziren haienganantz, dudamudaz gainezka. *Aviren* begiradan kuriositatea zen nagusi; hurbiltzen ari ziren heinean, gero eta ulergarriagoak ziren apaizaren hitzak:

- Jainkoak deitu du bere ondora gure arreba, bizitza osoa besteen alde...

Bidean eroritako hostoek karraska egiten duten pausoak eman ahala; oinkadak sumatu zituztenean lau lagunek buelta eman zuten jakin-minez.

Avi tupustean pausatu zen. Aurpegia zurbildu egin zitzaion bat-batean eta hotzikara bortitz batek astindu zuen gorputz osoa. Dardarka hasi zen eta bere burua kontrolatu ezinik, zerraldo erori zen lurrera, ziplo.

- *Avi, avi!* Mesedez, lagun iezaguzue! -erregutu zien Monserratek lau lagunei.

Bi emakumezkoak berehalakoan hurbildu ziren Gerardengana.

- Erizaina naiz, lasai, ni arduratuko naiz -lasaitu zuen emakumeetako batek- Irene dut izena, eta hori Victoria da nire neska-laguna.

Behin kortesiazko aurkezpen laburra eginda, *aviri* eskaini zion arreta guztia. Bitartean Victoria izenekoak eskua luzatu zion Monserrati, adiskidetsu.

- Esku onetan dago, ezin hobetan esango nuke nik. Irenek aurkeztu bezala, Victoria naiz -aurkeztu zuen bere burua bigarren emakumeak.
- Ni Monserrat, eta zera, nire *avi*, aitona da hor, zera... -Monserratek ez zuen esaldia amaitu, negarrak bildu baitzuen neska- Nire errua da. Emozio gehiegi izan ditu eta ez du horretarako adinik... -kexatu zen gaztea.

- Ez larritu! Poliki-poliki ari da bere onera etortzen -lasaitu zuen Irenek- Gertatu zaiona ez da inoren errua, zorabioek hamaika arrazoi izan ohi dituzte.

Bilobak aviri begiratu zion eta bere onera etorria zela baieztatu zuen. Besotik helduta, Irene eta bilobaren artean altxatu zuten. Gerardek begiak zabal-zabal zituen eta ezpaineak irribarre zabala eskaintzen zioten... Victoriari.

- Maitea, Pilare... — zuzendu zitzaion dardarati.

Hiru emakumeak begira geratu zitzaizkion harri eta zur. *Avik burua galdu din! Emakume hau ezin din Pilare izan, askoz ere gazteagoa dun! Erortzeak kalte egin zion, ai ama maitea!*

Apaizak eten zuen emakumeen harridura — egoera.

- Ahizpa Mariaren elizkizunak aurrera jarraitu behar du, mesedez. Hurbil zaitezte hilobirantz. -agindu zien lehor.

Victoriak buelta erdia eman eta begirada zorrotz eta zurruna igorri zion eliz-gizonari; apaizak listua irentsi zuen emakumearen aurrean seko kokilduta.

- Zaude lasai, *beletzarra!* Hilotzak ez du-eta inora ihes egingo... -erantzun zion zakar ahots ezezagun batek, kanposantuko bidexkan zehar hurbiltzen ari zela.

Guztiek jira eman eta bidean zetorren emakumeari so egin zioten.

- Pilare! — egin zuen oihu *avik*.
- Pilar! — garrasi, aldi berean, Victoriak.

Egoera surrealista zen, ulertezina. Bidean laurogei urte inguruko emakumezko airosa hurbiltzen ari zitzaien, pauso sendoz eta ziurtasun osoz. Ilea zuria zuen, motz eta tente. Gorputz arin eta izpitsuak segurantzia igortzen zuen zirrikitu guztietatik.

- Baina, baina... zer deitu diozu On Juan apaizari? Beletzarra? Baina nola ausartzen zara... — hasi zen lekaimea protestan, seko suminduta.
- Zaude isilik, sorgin halakoa! Nork egin zaitu kofradiko? —eten zion emakumeak.

Monserratek ez zuen ezer ulertzen, baina emakumearen *atekaldiek* sekulako grazia egin zioten eta bere burua irribarrez sumatu zuen. Ez zen bakarra. Irene eta Victoria barrez lehertzen ari ziren. Avirena, beste kontu bat zen: miretsita, liluratuta begiratzen zion emakumeari, baina ez zen begirada ala aurpegiko kontua, gorputz osokoa baizik. Bat-batean gaztetasuna berreskuratu zuela ematen zuen. Bere keinuek, mugimenduek, begiradak... ez ziren propio bereak, hogeitaz lehenago ezagutu zuen avirenak baizik. Bilobak ezer ulertu gabe jarraitzen zuen, baina ziur zegoen emakume ezezagunak zuela guztia ulertzeko giltza.

Gerard Bartomeu tente jarri zen, duin. Erortzearen ondorioz zikindutako hautsa astindu, eta emeki, pauso bakoitza gozatu nahian, emakumearengana zuzendu zen, irribarre, begirada eta besoak zabal zituela.

- *Ederra, maitia, neria...* —murmurikatu zuen zoriontsu, hirurogei urte lehenago bere maiteari murmurikatu zion bezalaxe.

Pilare dun! egin zuen gogoeta Monserratek dena ulertuta.

Bikoteak besarkatuta jarraitzen zuen, bat eginda, denbora igaro ez balitz bezala. Biek gogoratu zuten 1937. urte hartan bizitako maitasuna, benetako amodioa, elkar ematea inolako damurik gabe, gerrak berak markatutako *tempusari* men eginez: “carpe diem”!

- Gerard maitea... —hurbildu zitzaion goxo Pilare.
- Ederra, maitia, neria... —erantzun Gerardek.

Eta han, Jaizubiako karmeldarren konbentuaren kanposantuan, Ahizpa Maria hilobian zegoela, pasioz betetako musuan urtu ziren biak, Pilare eta Gerard, hirurogei urte geroago, inguruko guztien harridura aurpegiak lekuko zituztela.

Izan ere, bertakoen aurpegiak ikusteko modukoak ziren: apaiza eta lekaimea haserre bizian, begitartea gorri, mutu. Victoria, Irene eta Monserrat, oraindik ere harrituta, pozik begiztatzen zuten bikotea, azalpena entzutea desiratzen zutela.

Bikotea elkarrengandik banandu zenean, oraindik ere besoz beso, hiru emakumeengana hurbildu zen.

Victoriak estu besarkatu zuen Pilare, mira eginez. Bitartean, Monserratek *avi* besartetu zuen amultsu.

- Tira! —hasi zen Pilare— Utz iezadazue pixka batean hilobira hurbiltzen.

Hilobirainoko bidea “libre” utzi zioten. Ertzera iritsi zenean, zorrotz eta zurrun, hilkutxan zegoenari zuzendu zitzaion.

- Azkenean hil haiz, gaiztagin madarikatua! Ez dun izan egindako bekatu guztiak ordaintzeko betarik, baina bakarrik hil haiz. Bakardade infinituan, inork maite ez hauela. Infernua ikusiko diagu elkar, malapartatua!

Pilare makurtu egin zen eta esku beteka lur hartuta zerraldoaren gainera bota zuen amorrazioz. Oihartzunak kanposantua hartu zuen hilarri-mezua izango balitz bezala.

- Goazen denak hemendik! Bakarrik bizi izan da gaizto madarikatua, eta halaxe hiltzea merezi du.

Apaiza eta lekaimea, oraindik ere aho bete hortz gertatutakoa bizi ondoren, bertan utzita konbentuaren sarrerarantz bideratu ziren bostak: *avi* eta Pilare besoz beso eta hiru emakumeak atzean, elkar besarkatuta.

- Nire etxerantz abiatuko gara, egoki baderitzozue. Bertan emango dizkizuet eman beharreko azalpenak. Ados al zaudete? —galdetu zien Pilarek, goxo, beste lauri.

Monserrotek baiezkoa eskaini zion buruarekin. Oraindik ere zur eta lur jarraitzen zuen. *Ez din ematen apaizari eta lekaimeari lehentxeago “beletzarra” eta “sorgin halakoa” deitu dien emakume bera. Zer misterio ote din emakume honek? Pilare ala Pilar dun, Victoriak deitu bezala? Egia jakiteko irrikitan nagon...*

Hondarribiako Guadalupe auzoan bizi zen emakumea, etxe txiki bezain apainean. Guadalupe ermitaren ondoan zegoen kokatuta, paraje bikainean. Autoak kanpoko aparkalekuan utzita, bertara sartu ziren bostak. Barrura sartu orduko, etxeko andreak terrazara eraman zituen. Denek hasperen egin zuten; bertatik zekusaten bistak zoragarriak ziren: Kantauri itsasoa zegoen zabal-zabal bere handitasunean, kresala usaina nagusitzen zelarik giroan. Zerumugan itsaso eta zeruaren kolore urdinek bat egiten zuten eta Jaizkibel mendiaren berdeak kontraste aparta eskaintzen zion inguruari.

Kresalaren usainari egin berria zen kafearen usaina gehitu zitzaion. Pilarek eta Gerardek, banaezinak biak, kafea, kizarak eta goxatzeko pastak ekarri zituzten denentzako. Kafea hartu zuten, gustura, paisaia eta ingurua hizpide zutela. Elkarrizketa agizkoa izan arren, urduritasuna suma zitekeen airean. Azkenean, Gerardek hartu zuen hitza.

- Victoria, Irene, Monserrat...—zuzendu zitzaien *aviri*. Pilare eta biok orain dela hirurogei urte ezagutu genuen elkar, hemendik oso gertu, Jaizkibelen, gerra zibila lehertu berritan. Pilare erizaina zen eta bere aita medikuarekin bi egunetik behin hurbiltzen zen lubakietara zaurituak sendatzeko prest. Elkarrekin maitemindu ginen, ero-eroan, gerra, miseria eta bortizkeria lagun genituela. Nire bizitzako emakumea, *nire* Pilare atzean utzita alde egin behar izan nuen Katalunia aldera nire lurraldea nazionalengandik defendatzera. Laurogei eta sei urte hauetan hartu behar izan dudak erabakirik latzena, mingarriena...

Monserratek arretaz begiratzen zion *aviri*. Malkoek irrist egiten zioten gupidarik gabe masailetatik behera, bai aitonari, baita berari ere. Zenbaterainoko maitasuna zerion *aviri*! Hunkituta, damututa eta pozik zegoen gizona, aldi berean. Gerarden hunkidura ikusita Pilarek hartu zuen istorioaren lekukoa.

Ilustratzailea Xabier Pérez

- Aita eta biak kartzelara eman gintuzten preso, “gorriak” laguntzeagatik. Handik egun gutxira fusilatu zuten. Nire txandaren zain nengoen, bera bezain errudun bainintzen denen begietara. Bertan eduki gintuzten torturapean: akain-belarra ematen ziguten zirineria eragiteko eta ondoren herrian pasearazten gintuzten bilutsik, eskarmentu gisa; ziega zokoan edukitzen gintuzten hogeii emakume baino gehiago pilatuta, eta egunero bat eramaten zuten fusilatzerara, auzaz... Egun latzak izan ziren. Ez dizkiot etsairik gorrotagarrienari ere opa.

Egunak joan, egunak etorri, sekulako ezustekoa izan nuen: nire sabela handitzen ari zela konturatu nintzen, haurdun nengoen! Kosta ala kosta gordetzen, sekretua estaltzen saiatu nintzen; ez nuen lortu, ordea. Lekaime-emagin batek begiz jo ninduen eta egoeraz konturatu zenean, Errenteriako “hospitalillora” eraman ninduen.

- Izeba Maria! —eten zuen Victoriak eskuak ahora zeramatzala.
- Bai, Victoria! Bera zen. —baieztatu zion Pilarek- Hospitalilloan egon nintzen erditu arte. Handik sei hilabetera neska bat erdi nintzen. Ez zidaten ezta une batez ere magalean edukitzen utzi: ohostu egin zidaten. Baina gogoan dut, oso, burua altxatu nuenean, nexka niri begira nuela, nire aurpegia bere oroimenean betiko gorde nahi izan balu bezala.

Victoriak heia gora entzungorra jaurti zuen, oraingoan eskua kopetara zeramala.

- Ezin dut sinetsi! Ni naiz, ezta? Ni naiz ohostu zizuten neska!—lortu zuen nekez esatea. Mahaitik altxa eta amarengana hurbildu zen bihotz-ukitua eta negar malkotan.

Irene eta Monserrat zur eta lur geratu ziren aitortza entzundakoan.

- Nire ondoan izan zara beti, ama. —aitortu zion Victoriak hunkituta— Gure etxean zerbitzari izan zara hogeii urte baino gehiagotan, nire aldamenean, baldintzarik gabeko zure maitasuna eskainiz, zure musuak, zure besarkadak... Baina nola liteke hori?

Pilare, artean ere emozioak airean “ama” aurreneko aldiz entzun ostean, azalpena ematen hasi zitzaion.

- Behin erditu nuenean, hospitalilloko gela batera eraman ninduten. Ahul nengoen, indarrrik gabe, izan ere, odol asko galdu nuen. Han utzi ninduten kartzelara eraman aurretik, bai bainekien behin *zerbitzua* eginda ez nindutela bizirik mantenduko.

Gaixoen gela ez zuten soldaduek zaintzen, herriko milizianoek baizik. Haietako bat ezaguna nuen; aitak eta biak emaztea eta haurra heriotzaren atzaparretik salbatu genuen eta mesedea zor zigula frexkatu nionean, ihes egiten lagundu zidan. Ez zen samurra izan. Gauez atera ginen bertatik eta oinez egin behar izan genuen mugarainoko bidea. Santiago zubira iritsi ginenean bakarrik egin nuen Hendaiarako bidea.

Bertan igaro nituen hilabete batzuk alde egindako beste iheslarien etxeetan. Neure burua indartuta ikusi nuenean, itzultzea erabaki nuen; horretarako, itxura aldatu nuen: ilea tindatu, arropa *berezia* jantzi eta muga zeharkatu nuen, arriskuak arrisku. Herrira iritsi nintzenean bertakoei galdetuta jakin

nuen Juan Antonio Saenz de Aguirre kapitainak eta bere emazteak *ustekabeko alaba* batekin ibiliak zirela herrian barrena. Emaztea ez omen zuten haurdun ikusi eta horrek haur-lapurturen baten susmagarri bihurtu zituen. Edonola ere, alde eginak ziren kapitainaren herrialdera, Valladolidera, hain zuzen ere.

Ez nuen bitan pentsatu. Trena hartu eta Valladoliderantz abiatu nintzen. Ez zen zaila izan kapitainaren etxean neskame lana eskuratzea. Etxeko andrea mengela eta ahula zen, oso, eta ni, berriz, sendoa eta indartsua izanda ezin hobea iritzi zidaten etxeokoek etxeaz eta umeaz arduratzeko. Gezurra badirudi ere, urte goxoak eta zoragarriak izan ziren: zure ondoan egon nintzen, Victoria, zure isil-mandataria izan nintzen eta hartara *zure ama* izan zinen etsaien muturren aurrean.

Behin baino gehiagotan pentsatu nuen: etsaietatik begiratuko naiz, zer edo zer botako diet janarian eta biok alde egingo dugu. Baina bere erara maite zintuztela konturatu nintzen, eta horregatik, ez nuen balorerik izan.

Ume, gazte eta azkenik, emakumetzen ikusi zintudan. Ama hil zenean etxetik alde egitea erabaki zenuenean, ospa egiteko unea iritsi zitzaidala iritzi nion. Ez ninduzun behar. Zeure bidea egiteko gai zinen eta nik ere neurea egiteko premia nuen. Hondarribira itzuli nintzen, eta hemen, maitasuna jaio zen lekuan etxea erosi eta zoriontsu, nolabait zoriontsu, bizi izan naiz urte askoan.

- Eta izeba Maria? Barkatu, Ahizpa Mariak ez al zintuen ezagutu etxera bisitan etortzen zenean? -galdetu zuen Victoriak, kuriositatez.

Pilarek irribarre urduria eskaini zion.

- Bai, Victoria, ezagutu ninduen; bisitan etorri zen lehenengo aldian gainera, nahiz eta itxura erabat aldatuta nuen. Oso gogoan dut niregana zuzendu zela sukaldera, amorruz, kontuak eskatzera. Bitan pentsatu gabe, labaina eskuan hartuta, herio-mehatxu egin nion: zer edo zer esanez gero, neure eskuekin akabatuko nuela mehatxatu nuen. Oso gai ikusi ninduen, beraz, betiko isildu zen eta aldi berean, bere bisitak urritu zituen.
- Orain ulertzen dut izeba Mariak zure aurrean izan ohi zuen beldur aurpegia -egin zuen barre Victoriak.

Monsseratek bihotza saltoka sumatzen zuen, kontrola ezin. Sekulan entzundako historiarik harrigarri zein zoragarriena entzun berri zuen eta protagonista sentitzen zen, nolabait. Beste protagonistei erreparatu zien eta dontsu sentitu zen. *Amaiera ona izan din honek: elkarren oroimenez bizi izan diren avi eta Pilare ederra elkarrekin emango ditizten euren azken urteak. Victoriak aita eta ama eskuratu ditin, baita bere zinezko sustraiak aurkitu ere. Justizia, nahi baino geroago izan bada ere, alde izan dinagu eta orain denak elkarrekin zoriontsu izateko garaia dun: Omnia vincit Amor! Maitasunak dena garaitzen din, Monserrat!*